

Ανθή Μπάτζιου-Ευσταθίου

Δρ. Αρχαιολόγος

Προϊσταμένη της ΙΕ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Λάρισας

Η αρχαιολογία των παραολύμπιων περιοχών

Τα όρια της αρχαίας Περραιβίας, μιας κλειστής λοφώδους περιοχής, αποτελούν οι ορεινοί όγκοι του Ολύμπου, του Τίταρου και των Καμβουνίων και του Μεγάλου Ελευθεροχωρίου, ενώ το φυσικό όριο με τη Θεσσαλία προς νότον ήταν ο Πηνειός.

Οι Περραιβοί στη Μυθολογία

Στα τέλη της μυκηναϊκής εποχής οι Λαπίθες κατείχαν τις πόλεις Άργισσα, Γυρτώνη, Όρθη, Ηλώνη, Ολοοσσόνα που εντοπίζονται στη βόρεια Πελασγιώτιδα και τη νότια Περραιβία (εικ.2). Από τη μεθομηρική γραμματεία μαθαίνουμε ότι οι Λαπίθες είχαν εκτοπίσει από εκεί τους Αινιάνες και υποτάξει μέρος των Περραιβών. Στην αρχαιότητα οι κάτοικοι της Θεσσαλίας διηγούνταν θαυμαστές ιστορίες για τους Λαπίθες, που ήταν μια γιγαντογενιά, μιλούσαν για τις μάχες τους με τους Κενταύρους, για τους αλαζονικούς βασιλιάδες των Λαπιθών- όπως ο Ιξίων, ο Πειρίθους και ο Καινέας που είχαν οικτρό τέλος γιατί προκάλεσαν την οργή των θεών. Λίγοι λαοί περιπλανήθηκαν όσο οι Λαπίθες. Ξεκίνησαν από την Περραιβία και την Πελασγιώτιδα και απλώθηκαν σε όλη τη Θεσσαλία, τη Βοιωτία, την Αττική, την Πελ/σο, τη Ρόδο και την Κνίδα. Οι αρχηγό τους, Καινέας, Πειρίθους, Πολυποίτης και Μόψος, πήραν μέρος στα πιο σημαντικά μυθικά γεγονότα: στην αργοναυτική εκστρατεία, στους αγώνες προς τιμή του νεκρού Πελία, στο κυνήγι του Καλυδώνιου κάπρου και στον Τρωικό πόλεμο.

Στον ομηρικό κατάλογο των ελληνικών φύλων που έλαβαν μέρος στην τρωική εκστρατεία, Περραιβοί και Αινιάνες έχουν κοινό αρχηγό και κατέχουν μια περιοχή που είχε πρωτεύουσα την πόλη Κύφο. Σ΄ αυτήν περιλαμβανόταν μια περιοχή που ονομαζόταν Δωδώνη και διασχίζόταν από τον Τιταρήσιο, παραπόταμο του Πηνειού (Ιλιάς Β 748-755).

Η Περραιβία στα ιστορικά χρόνια

Οι Θεσσαλοί στα τέλη του 12ου π.Χ. αι. πέρασαν από την Ήπειρο στη δυτική Θεσσαλία και σιγά-σιγά έως τον 9ο αι., εξαπλώθηκαν στη θεσσαλική πεδιάδα, υποτάσσοντας ή απωθώντας τους παλαιούς κατοίκους προς τους πέριξ της θεσσαλικής πεδιάδας ορεινούς όγκους. Οι λαοί που απωθήθηκαν ήταν οι Περραιβοί, οι Μάγνητες, οι Αχαιοί Φθιώτες, οι Μαλιείς, οι Αινιάνες και οι Οιταίοι, οι οποίοι ονομάζονταν περίοικοι.

Κατά τον Στράβωνα, σε απόσπασμα όπου αναφέρεται σε ποταμούς ως φυσικά όρια μεταξύ Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Ηπείρου, (7, απόσπ.12) η Περραιβία ανήκε στη Μακεδονία: "ότι Πηνειός ορίζει την κάτω και προς τη θαλάττη Μακεδονίαν από Θετταλίας και Μαγνησίας, Αλιάκμων δε την άνω Μακεδονίαν ορίζει και έτι τους Ηπειρώτας και τους Παίονας και αυτός και ο Ερίγων και ο Αξιός και έτεροι".

Η περιοχή της Άνω Μακεδονίας υπήρξε σταθμός της πορείας του "πολυπλάνητου" έθνους των βορειοδυτικών ελληνικών φύλων στα οποία ανήκαν οι Μακεδόνες και οι Δωριείς(Ηρόδοτος 1.56, 8.137-139, Θουκυδίδης 2.99).

Στην Εποχή του Σιδήρου, γνωστή και ως ΠΓ-Γ εποχή, χρονολογούνται πολλά ταφικά ευρήματα από την Άζωρο και την περιοχή γύρω από αυτήν(εικ.3) που μαρτυρούν τη στενή σχέση της με τους πληθυσμούς της Μακεδονίας. Οι πληθυσμοί από τη Μακεδονία έφθασαν στην Κεντρική και Ανατολική Θεσσαλία, όπως μαρτυρούν τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Από την Περραιβία διέρχονται όλοι οι δρόμοι (εικ.4) που συνδέουν τη Μακεδονία με τη νότια Ελλάδα. Η κοιλάδα του Τιταρήσιου αποτελούσε το δρόμο της διαβάσεως από την Πέτρα προς την Κάτω Μακεδονία και εχρησιμοποιείτο κατά προτίμηση σε πολέμους για να παρακαμφθεί η κοιλάδα των Τεμπών. Ο δεύτερος, μεταξύ του Τιταρήσιου και των Καμβουνίων, είναι τα γνωστά στενά της Βολουστάννας ή Σαρανταπόρου. Μια τρίτη διάβαση είναι αυτή που οδηγεί από την Λεπτοκαρυά-Ζηλιάννα-Ασκουρίδα προς Γόννους και τέλος στα ανατολικά όρια της Περραιβίας, η κοιλάδα των Τεμπών. Για το λόγο αυτό η περιοχή άλλαξε πολλές φορές κυρίαρχο και κατεχόταν εναλλάξ από τους Περραιβούς, τους Μακεδόνες ή από τους Θεσσαλούς.

Η Περραιβία μνημονεύεται από τον Ηρόδοτο(7.173.4) όταν περιγράφει την εισβολή των στρατευμάτων του Ξέρξη στη Θεσσαλία: “εσβολήν ες Θεσσαλούς κατά την άνω Μακεδονίην δια Περραιβίων κατά Γόννων πόλιν, τη περ δὴ και εσέβαλε η στρατιή η Ξέρξεω”. Η διέλευση των περσικών στρατευμάτων από την Περραιβία τεκμηριώνεται από τους δυο χρυσούς δαρεικούς που βρέθηκαν στις ανασκαφές της Αζώρου (εικ. 5).

Το Κοινό των Τριπολιτών

Οι επιχειρήσεις των βασιλέων της Μακεδονίας κατά της Περραιβίας άρχισαν από το τέλος του 5ου αι.π.Χ. (410-400) επί Αρχελάου. Οι Μακεδόνες, στα μέσα του 4ου αι. επί Φιλίππου Β΄, προσπάθησαν να αποκτήσουν επιρροή στην περιοχή και προσάρτησαν το βορειότερο τμήμα της Περραιβίας, την Τρίπολη (Πύθιο, Άζωρο, Δολίχη) στην Ελιμιώτιδα της Άνω Μακεδονίας. Οι διαμάχες με τους γείτονες για εδαφικές κτήσεις δεν ήταν άγνωστες όπως μας πληροφορεί λατινική επιγραφή που βρέθηκε στη Δολίχη, σύμφωνα με την οποία ο αυτοκράτωρ Τραϊανός (101 μ.Χ.) καθορίζει τα όρια μεταξύ Ελιμιωτών και Δολιχινών επαναφέροντας σε ισχύ παλαιότερη διάταξη του βασιλιά Αμύντα Γ΄ (393-369 π.Χ.) που αφορούσε το ίδιο ζήτημα.

Στον 3ο αι. χρονολογούνται επιστολές, των μακεδόνων βασιλέων (εικ.6), μια του Δημητρίου Β΄ (239-229π.Χ.) και δυο του Αντιγόνου Δώσωνος (229-222/1π.Χ.). Η μια-που χρονολογείται ακριβώς λόγω του ιστορικού γεγονότος που περιγράφεται, 222π.Χ.- απευθύνεται προς τον βασιλικό επιστάτη και αφορά την αποκατάσταση Τριπολιτών εταίρων, οι οποίοι έλαβαν μέρος στη μάχη της Σελλασίας το 222π.Χ., συνέβαλαν στη νίκη των Μακεδόνων και των συμμάχων επί των Σπαρτιατών και απέτρεψαν την ηγεμονία της Σπάρτης από την Πελ/σο.

Η Άζωρος, η Δολίχη και το Πύθιο, έμειναν υπό την Μακεδονική κυριαρχία από τα μέσα του 4ου αι. το τέλος του Β΄ Μακεδονικού πολέμου το 196 π.Χ. Τότε, μετά την ήττα του Μακεδόνα βασιλιά Φιλίππου Ε΄, συγκροτείται και πάλι το Κοινό των Περραιβίων, ένα είδος συμπολιτείας, και οι Ρωμαίοι ήταν πλέον οι ρυθμιστές των πολιτικών πραγμάτων στην περιοχή. Η περίοδος της αυτονομίας ήταν πολύ σύντομη, ως το 146 π.Χ. οπότε οι Ρωμαίοι κατέλαβαν τη χώρα. Οι Περραιβοί συμμετείχαν στη Δελφική Αμφικτιονία μέχρι το 30π.Χ. Τότε ο Αύγουστος τους αφαιρεί την ψήφο και τους συνενώνει με τους Θεσσαλούς. Από τότε δεν αναφέρονται πλέον από τις ιστορικές πηγές.

Πύθιο

Γύρω από το λόφο “Άγιοι Απόστολοι” στις δυτικές υπώρειες του Ολύμπου, εκτείνεται το Πύθιο (εικ.7, 8), θρησκευτικό κέντρο της Τριπολιτιδος. Εδώ έχουν αποκαλυφθεί τρεις ναοί που σχετίζονται με τρεις από τις κύριες θεότητες που προαναφέρθηκαν: Απόλλων Πύθιος, Ποσειδών Πατρώος και Άρτεμις. Οι ναοί χρονολογούνται στη ρωμαϊκή εποχή στα χρόνια του αυτοκράτορα Οκταβιανού Αυγούστου, αλλά κάτω από την τελευταία οικοδομική φάση υπήρχε πρωιμότερη.

Ο ρωμαϊκός ναός του Απόλλωνα Πύθιου διαστάσεων 33X13μ. είναι χτισμένος πάνω σε πόδιο –περιμετρικό πλακόστρωτο-ύψους 0,50μ. Έχει πρόναο και σηκό. Οι τοίχοι του είναι κατασκευασμένοι με σχιστόπλακα και επιχρισμένοι με κονιάματα. Στο ελάχιστο τμήμα του μαρμαροστρωμένου δαπέδου του σηκού που σώθηκε, βρέθηκαν σε θραύσματα δυο ακέφαλα λατρευτικά αγάλματα του θεού (εικ.9). Το ένα από αυτά φέρει στο βάθρο του την επιγραφή του καλλιτέχνη “Φιλήμων εποίησε”.

Κάτω από το επίπεδο του ρωμαϊκού σηκού βρέθηκαν επιγραφές και γλυπτά που προέρχονταν πιθανότατα από το αρχαιότερο ιερό. Από τις αναθηματικές επιγραφές πληροφορούμαστε ότι λατρεύονταν και άλλες θεότητες όπως ο Ασκληπιός, η Άρτεμις Φωσφόρος και Αγαγυλαία, ο Δίας Κεραύνιος και Ολύμπιος, η Αφροδίτη και ο Απόλλων Δώρειος.

Η εξάπλωση της λατρείας του Πύθιου Απόλλωνα οφείλεται σε πολιτικούς λόγους. Μια πανελλήνια θεότητα, ο Πύθιος Απόλλων στα τέλη του 5ου-αρχές 4ου αι.π.Χ. υπήρξε αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης από τον Ιάσονα, τύραννο των Φερών, ο οποίος αφού έγινε ταγός των Θεσσαλών, χρησιμοποίησε αυτή τη θεότητα για να χτίσει τη θεσσαλική συνείδηση και ταυτότητα και μέσω αυτής να οικοδομήσει μια σταθερή τοπική κοινότητα που θα στήριζε την εξουσία του. Η επιλογή του Απόλλωνα έγινε διότι ήταν οικείος και αγαπητός θεός, καθώς οι τιμές που του αποδίδονταν στους Δελφούς ήταν κοινές και στη Θεσσαλία από τον 5ο αι.(επιγραφή από Θητώνιο που αναφέρεται στον Απόλλωνα Δελφαίο και από τη Λάρισα που αναφέρεται στον Απόλλωνα Πύθιο) . Επί πλέον η στενή σχέση Δελφών και Θεσσαλίας αποδεικνύεται από την περιοδική τέλεση ανά εννέα έτη των εορτών των Σεπτηρίων στο ιερό του θεού στα Τέμπη . Οι τελετές περιελάμβαναν αναπαράσταση του εξαγνισμού του Απόλλωνα, συγκομιδή της δάφνης και την επιστροφή στους Δελφούς “δαφνοφορία”. Αυτές οι τελετές είχαν την προέλευσή τους όχι στους Δελφούς αλλά στους κατοίκους της περιοχής δηλ. στους Θεσσαλούς και στους Περραιβούς, οι οποίοι ως το τέλος της ελληνιστικής εποχής διατήρησαν τις γιορτές και τη λατρεία. Επιγραφές αποκαλύπτουν την ύπαρξη ενώσεων με δαφνοφόρους (δαυχνάφοροι) στις Φερές, στη Γυρτώνη και στο Δώτιο. Οι ενώσεις αυτές διασφαλίζουν τον καθιερωμένο και μόνιμο χαρακτήρα της δελφικής πομπής.

Η λατρεία του Πύθιου Απόλλωνα μαρτυρείται στην περιοχή της Περραιβίας (Ελασσόνα, Γόννοι, Πύθιο, αλλά και στη Λάρισα , στην Κραννώνα και άλλες θέσεις όπως μαρτυρούν επιγραφικά ευρήματα. Η απεικόνιση της Απολλώνιας τριάδας απαντά σε δυο ανάγλυφα της Περραιβίας (α)αναθηματικό ανάγλυφο από τον Γοννοκόνδυλο (εικ.10) που είχε μετονομαστεί από τους Μακεδόνες σε Ολυμπιάδα, με την επιγραφή Απόλλωνι Πυθίωι Αντιγόνα Ξεναρχου ανέθηκεν και β) αναθηματική στήλη (Αρχ/κή συλλογή Ελασσόνας, εικ.11). Το δεύτερο είναι μια πολύ σημαντική επιγραφή για την ιστορία της Περραιβίας, η οποία χρονολογείται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Πρόκειται για ένα κατάλογο των Περραιβικών πόλεων και αποτελεί την παλαιότερη επιγραφική μαρτυρία γι’ αυτές. Κάτω από την παράσταση της Απολλώνιας τριάδας (Απόλλων Πύθιος, Άρτεμις, Λητώ), στην επιγραφή που δεν σώζεται ολόκληρη περιλαμβάνονται ονόματα πόλεων σε γενική και ονόματα πολιτών-αντιπροσώπων στη δελφική αμφικτυονία, των αναφερομένων πόλεων σε ονομαστική. Οι πόλεις δεν εκλέγουν τον ίδιο αριθμό αντιπροσώπων: Ολοοσσών(3-4), Φάλαννα(6;), Μυλαί(3), Χυρετίαι(2), Ερεικίνιο(1-2), Μάλλιοι(2), Μονδαία(2) και Γόννοι(5). Δεν περιέχονται οι πόλεις Πύθιο, Δολίχη, Άζωρος, επειδή κατά τον 4ο αι., εποχή που χρονολογείται η επιγραφή, ανήκαν στη Μακεδονία. Για τις πόλεις της Περραιβίας που βρίσκονται στην κοιλάδα του Ευρωπού: Μονδαία, Μάλλιοι, Χυρετίες, Ερεικύνιον και Μυλές δεν υπάρχουν ασφαλείς ενδείξεις για την ταύτιση όλων με συγκεκριμένες θέσεις.

Ο Απόλλων τιμάται επίσης στην Περραιβία με τα επίθετα Λύκειος και Δώρειος. Το επίθετο Λύκειος παλιότερα είχε συσχετιστεί με τη ρίζα της λέξης lux και ο “λύκιος” Απόλλων θεωρήθηκε θεός του φωτός ή του ηλίου. Στα νεώτερα χρόνια μερικοί το συσχετίζουν με τη Λυκία και θεωρούν τον Απόλλωνα θεότητα μικρασιατικής καταγωγής, οι περισσότεροι όμως το σχετίζουν με το λύκο θεωρώντας τον Απόλλωνα θεό ποιμενικό και προστάτη των κοπαδιών από τους λύκους, “λυκόεργο” ή “λυκοκτόνο”. Η επωνυμία Δώρειος συνδέεται με τους Δωρείς.

Στην Αρτέμιδα, αδελφή του Απόλλωνα, κατ' εξοχήν παρθενική θεά, είναι αφιερωμένος ο δεύτερος ναός του Πυθίου. Ναοί της υπήρχαν σε πόλεις και χωριά της Θεσσαλίας και της Περραιβίας, σε άλση αφιερωμένα σ' αυτή ή τεμένη με βωμούς της (Γόννοι, Τέμπη, Άζωρος). Λατρεύτηκε ως κυνηγέτις-απεικονίζεται με τόξο και φαρέτρα- και προστάτιδα της άγριας πανίδας αλλά και ως θεά του τοκετού ή ως κουροτρόφος.

Ο τρίτος ναός του Πυθίου, είναι αφιερωμένος στον Ποσειδώνα Πατρώο. Έχει τις ίδιες διαστάσεις με αυτόν του Απόλλωνα. Οι Θεσσαλοί τιμούσαν τον Ποσειδώνα ως χθόνιο γαιήοχο και γαιοσειστή, όχι ως θαλάσσιο θεό. Ο Ηρόδοτος (Ζ' 129) αναφέρει ως ζωντανή την παράδοση πως ο θεός αυτός άνοιξε τον αυλώνα των Τεμπών ανάμεσα στα βουνά Όλυμπο και Όσσα για να βρει διέξοδο στη θάλασσα ο Πηνειός και να φανεί η κατακλυσμένη με νερά Θεσσαλική πεδιάδα. Ο Όμηρος συνοδεύει το όνομά του με επίθετα που τον δένουν με τη γη: ενοσίχθων, εννοσίγαιος(αυτός που σείει τη γη).

Η μεγάλη τοπική γιορτή τα Πελώρια, λέγεται ότι είχε καθιερωθεί από τον βασιλιά Πελασγό, τη μέρα που πληροφορήθηκε πως ο σεισμός έσπασε τα Τέμπη και έφυγε το νερό της λίμνης. Κατά τη γιορτή οι Θεσσαλοί εστιούσαν ντόπιους και ξένους και την ημέρα αυτή υπηρέτες ήταν οι εν αξιώματι (Αθήναιος, 14, 639 b-f). Στα ιστορικά χρόνια ήταν πολύ διαδεδομένη στη Θεσσαλική ενδοχώρα η λατρεία του χθόνιου Ποσειδώνα που είχε το προσωνύμιο Πετραίος, γιατί κατά τον σχετικό αιτιολογικό μύθο ο Ποσειδώνας είχε σκίσει με την τρίαινα το βράχο και έκανε να αναπηδήσει το πρώτο άλογο στον κόσμο ο Σκύφιος (εικ. 12 νόμισμα από τις Φερές). Στα Τέμπη τελούνταν προς τιμήν του ιππικού αγώνες, τα Πετραία.

Σε όλα τα ποσειδώνια της ενδοχώρας (Θεσσαλίας, Στερεάς Ελλάδας, Πελοποννήσου) αναγνωρίζονται οι ιδιότητες του θεού ως κυρίαρχου του κάτω κόσμου και γαιοσειστή, είτε την άμεση εξέλιξή του ως θεό των πηγών που αναδύονται από τα έγκατα της γης και βοηθούν τη βλάστηση.

Στον Πηνειό έχουν εντοπισθεί παρόχθια ιερά που σχετίζονται με τη λατρεία του ίδιου και των Νυμφών, στον Άτραγα (χάρτης εικ.13) και στον Τιταρήσιο κοντά στο Δαμάσι(εικ.).

Δολίχη

Πρόταση για την ταύτιση της Δολίχης με θέση που ανασκάφηκε ΝΑ του Σαρανταπόρου σε στρατηγικής σημασίας θέση κοντά στο πέρασμα Βολουστάνα έγινε από τον επίτιμο Έφορο Αρχ/των κ. Α.Τ., βάσει ενός δίγλωσσου (ελληνικά-λατινικά) οριοδείκτη που βρέθηκε το 1997. Σ' αυτό το σημείο εντοπίστηκε ακρόπολη οχυρωμένη με ισχυρότατο τείχος πλ.3μ. ενισχυμένο από ημικυκλικούς εξωτερικά πύργους (διαστήματα 29μ.) (εικ.14). Μέσα στην πόλη ανασκάφηκε τμήμα στοάς ελληνιστικών χρόνων σε μήκος 85μ. Περιμετρικά της στοάς άρχισαν να αποκαλύπτονται κτίρια σε δυο οικοδομικές φάσεις, του 3ου αι.π.Χ. και των αυτοκρατορικών ρωμαϊκών χρόνων.

Ωστόσο στις ανασκαφές που διενεργεί η 7η ΕΒΑ στο Καστρί Λιβαδίου με πολύ σημαντικά αποτελέσματα, από το πλήθος επιγραφών της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής, ξεχωρίζει μια τιμητική επιγραφή που μας πληροφορεί ότι η πόλις των Δολιχαιών τιμά την γυναίκα του Φοξίνου και τη θεωρεί ευεργέτιδά της.

Η παρουσία συνεπώς δυο επιγραφών σε διαφορετικά σημεία, που αναγράφουν την ονομασία της Δολίχης, ίσως πρέπει να μας κάνει επιφυλακτικούς για την αποδοχή της μιας ή της άλλης άποψης αν δεν προηγηθεί μελέτη όλων των δεδομένων.

Στο Καστρί Λιβαδίου από επιγραφές βεβαιώνεται η λατρεία του Ηρακλή Κυναγίδα, του οποίου το ιερό θα πρέπει να βρίσκεται μέσα στην ακρόπολη ή στην πόλη .

Άζωρος

Στην περιοχή της Αζώρου μετά από πρόσφατες επιφανειακές έρευνες της ΙΕ' ΕΠΚΑ και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας έχει διαπιστωθεί κατοίκηση από την νεολιθική εποχή και την Πρώιμη εποχή του Χαλκού.

Η Αζωρος είναι χτισμένη πάνω σε λόφο δίπλα στο ποτάμι και εποπτεύει όλη την περιοχή. Τα τείχη είναι οργανωμένα σε τρεις ζώνες που αντιστοιχούν πιθανότατα με διαφορετικές χρονικά περιόδους και ανάγκες. Το ύψος τους σε ορισμένα σημεία φθάνει τα 4μ. και ενισχύονται από ορθογώνιους πύργους (εικ.15).

Στις ανασκαφές του 1995-6 αποκαλύφθηκε ένα πολύ μικρό τμήμα της πόλης, με την επισήμανση ενός αναλημματικού τοίχου του 5ου αι.π.Χ. μήκους 47μ., χτισμένου με πολυγωνικό σύστημα.

Σε ψηλότερο επίπεδο και παράλληλα προς αυτόν, ένας τοίχος της ελληνιστικής εποχής, ορίζει ένα οικοδόμημα με επιχρίσματα στους τοίχους. Στο κτήριο αυτό, του 3ου αι.π.Χ., βρέθηκε στημένη στη θέση της μια επιγραφή – επιστολή του βασιλιά της Μακεδονίας Αντίγονου του Δώσωνος, προς τον βασιλικό επιστάτη της περιοχής και αφορούσε την διαχείριση της περιουσίας κάποιου Νικάρχου, γιού του Αλκίππου, ο οποίος εγκατέλειψε άκληρος τον μάταιο τούτο κόσμο. Οι βασιλικοί επιστάτες στα χρόνια της μακεδονικής κυριαρχίας, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Διοδώρου, έμεναν στον τόπο των κατακτημένων χωρών, είχαν δικούς τους γραμματείς, δική τους αστυνομία και εκπροσωπούσαν τη βασιλική εξουσία.

Ανατολικότερα, ανασκάφηκε ένα κτίριο το οποίο ο ανασκαφέας ονομάζει ναό ρωμαϊκό, διαστάσεων 8X13μ. Παράλληλα σ' αυτό το κτίριο, ανασκάφηκε χριστιανικός ναός και αρκετοί τάφοι της ίδιας εποχής. Στον περιβάλλοντα χώρο των κτισμάτων που προαναφέραμε επισημάνθηκαν τμήματα αρχιτεκτονικών μελών που ανήκουν πιθανόν σε ναό και τμήματα γλυπτών: γείσα, βάσεις κιόνων, αετώματα με επιγραφές που αναφέρουν τον Απόλλωνα Λύκειο, οι δυο χρυσοί δαρειακοί, επιτύμβιες στήλες, κ.α. Τα ευρήματα αυτά που σχετίζονται με ιερό, μας κάνουν να σκεφθούμε μήπως η βασιλική επιστολή στήθηκε σε ένα μεγάλο και πολυσύχναστο ιερό ή δημόσιο χώρο, Αγορά, όπως άλλωστε συνηθίζονταν σε όλες τις αρχαίες πόλεις.

Η λατρεία του Διός Υψίστου (εικ.16) τεκμηριώθηκε από την αναθηματική στήλη που απεικονίζει τον αετό με ανοιχτά φτερά και την επιγραφή :Ερμοκλής Υψίστω Ευξάμενος δώρον.

Ο Δίας Ύψιστος αποτελεί μια διαφορετική υπόσταση από τον Δία Ολύμπιο. Είναι ο θεός του Ουρανού, των κορυφών του Ολύμπου, αποτελεί τον μοναδικό, τον ανώτερο θεό. Ο αετός είναι το σύμβολο του θεού ως βασιλιάς των πετεινών του Ουρανού, και χρησιμοποιείται σε όλες τις απεικονίσεις του θεού. Στο Ιερό του θεού στο Δίον βρέθηκαν 14 αναθήματα με απεικόνιση του αετού. Η λατρεία του Διός Υψίστου φαίνεται ότι καλλιεργήθηκε πιο έντονα στις αρχές του 2ου αι.π.Χ. από τους μακεδόνες βασιλείς Φίλιππο Ε' και Περσέα.

Έξω από την πόλη εκτείνονταν τα νεκροταφεία απ' όπου περισυλλέγησαν πάνω από εκατό επιτύμβιες στήλες και εντοπίστηκε ένας τύμβος με θαλαμωτό τάφο μακεδονικού τύπου που ήταν συλημένος.

Η πόλη κατοικήθηκε και στα βυζαντινά χρόνια. Στη θέση "Παλιοκλήσι" κατά τα έτη 1996-1998, η 7η Ε.Β.Α. πραγματοποίησε ανασκαφές όπου αποκαλύφθηκε μια Στοά σε δυο οικοδομικές φάσεις προφανώς ελληνιστικής ή ρωμαϊκής εποχής. Το δάπεδο έφερε λίθινες πλάκες οι οποίες καταστράφηκαν από παλαιοχριστιανικές ταφές. Από αυτήν προέρχεται ένα άτεχνο άγαλμα Αρτέμιδος(εικ.16).

Ολοσσών

Η ταύτιση της Ολοσσόνας με την Ελασσόνα βασίζεται στη συνεχή χρήση του αρχαίου ονόματος από τον Όμηρο μέχρι τη σημερινή εποχή. Η συνοικία “Βαρούσι” κατελάμβανε την κάτω πόλη της αρχαίας Ολοσσόνας (εικ.17) σύμφωνα με τη μαρτυρία του Α.Αρβανιτόπουλου για την κατάσταση των αρχαιοτήτων που αντίκρισε στις αρχές του 20ου αι. στην Ελασσόνα. Διέκρινε ελάχιστα υπολείμματα του αρχαίου τείχους και τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου κατά μήκος του ποταμού. Λίθοι του τείχους της ακρόπολης χρησιμοποιήθηκαν για το κτίσιμο της Παναγίας της Ολυμπιώτισας. Μέσα στην αρχαία ακρόπολη εντοπίστηκαν λείψανα κτιρίου και κεραμικής ελληνιστικής εποχής καθώς και νεολιθική κεραμική και εργαλεία. Εδώ πρέπει να βρισκόταν η Ομηρική πόλη (Ιλιάς Β 738 κ.εξ.).

Το επίθετο λευκή προέρχεται από τη λάμψη και τη φωτεινότητα των ασβεστούχων βράχων και των βουνών γύρω από την πόλη και συμπίπτει με τον χαρακτηρισμό “ασπρόη” (άσπρη γη) όπως ονομάζεται ο τόπος από την κορυφή της Μελούνας προς την Ολοσσόνα, καθώς και με την εξήγηση του Στράβωνα ΙΧ 5.19 “και Ολοόσων δε λευκή προσαγορευθείσα από του λευκάργιλος είναι”.

Από περισυλλογή και από ανασκαφές τάφων προέρχονται λίγα ευρήματα μυκηναϊκής εποχής (εικ.18), ενώ στις δυτικές παρυφές της πόλης ανασκάφηκε ένας θολωτός τάφος της Γεωμετρικής εποχής. Περιείχε πήλινα αγγεία, χάλκινα και χρυσά κοσμήματα και ψήφους όρμου (εικ.19-20).

Όπως αποδεικνύεται από δυο νομίσματα που βρίσκονται σε ιδιωτική συλλογή του εξωτερικού, η Ολοσσών είχε δικό της νομισματοκοπείο ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. Η παράσταση του εμπροσθότυπου (εικ. 21) απαντά στη θεσσαλική και μακεδονική εικονογραφία των νομισματικών τύπων του 5ου και 4ου αι.π.Χ. και σε πολλές θεσσαλικές πόλεις όπως η Κραννών, η Λάρισα, η Πέλινα, η Φάρσαλος, οι Φερές και η Τρίκκη. Εικονίζεται υπέας με πέτασο, κοντό χιτώνα και χλαμύδα που ανεμίζει. Η “υπερτοπική” χρήση της παράστασης ταυτίζει τον υπέα με τον Θεσσαλό ήρωα. Στον οπισθότυπο εικονίζεται ο Δίας Κεραύνιος.

Ο αγαλατικός τύπος του Διός Κεραύνιου απαντά και σε ανάγλυφο (εικ.22) που βρέθηκε στο χωριό Τοπόλιανη κοντά στο Πύθιο.

Επιγραφές, αναθήματα ιερέων στη θεότητα που υπηρετούσαν, μαρτυρούν για τη λατρεία του Απόλλωνος Λυκείου, του Ηρακλή και του Ασκληπιού.(εικ.23)

Δυο γραφές για την ονομασία της πόλης παραδίδονται από τις αρχαίες πηγές: η ομηρική Ολοόσων και Ολοσσών, η οποία χρησιμοποιείται σε μνημεία των ιστορικών χρόνων: σε απελευθερωτικές επιγραφές του 1ου και των αρχών του 2ου αι.μ.Χ.(εποχή Αυγούστου και Τιβερίου) που βρέθηκαν στην Παναγία Ολυμπιώτισσα και στα νομίσματα: ΟΛΟΣΣΟ-Ν[ΙΩΝ].

Ο Αρβανιτόπουλος, ήταν ο πρώτος που μέσα στις δυσκολίες των χρόνων της απελευθέρωσης της Ελασσόνας, ασχολήθηκε με τις αρχαιότητες της περιοχής, ανέσκαψε, κατέγραψε και ίδρυσε το πρώτο μουσείο στην Ελασσόνα, στο κτίριο του τούρκικου τελωνείου, όπου έναν αιώνα μετά προσπαθούμε να ξαναστήσουμε ένα μουσείο.

Οι πόλεις στη νότια χώρα της Περραιβίας

Κονδαία

Ταυτίζεται με τη θέση Ροδιά Τυρνάβου και σύμφωνα με επιγραφή (I.G.IX 2, 521) είναι Περραιβική πόλη (εικ.24-25). Από το νεκροταφείο της Κονδαίας προέρχονται κτερίσματα και επιτύμβιες στήλες, μερικές από τις οποίες αποτελούν ιδιαίτερα σημαντικά δείγματα των θεσσαλικών εργαστηρίων πλαστικής της κλασικής εποχής(η στήλη της θηλάζουσας μητέρας που χρονολογείται στο τέλος του 5ου αι.π.Χ. καθώς και η στήλη του νέου που κρατάει λαγό).

Ηλώνη

Ο Όμηρος την αναφέρει μαζί με την Ολοσσόνα ανάμεσα στις πόλεις του Πολυποίτη. Κατά τον Στράβωνα η πόλη αυτή ονομάζεται Λειμώνη στα ιστορικά χρόνια (Στράβων ΙΧ, 440 :η δ' Ηλώνη μετέβαλε τούνομα Λειμώνη μετονομασθείσα. Κατέσκαπτε δε νυν.). Για την πόλη αυτή δεν υπάρχει άλλη ιστορική μαρτυρία, ούτε νομίσματα, ούτε επιγραφές.

Η θέση της πόλης κάτω από τον Όλυμπο, τα πλούσια λιβάδια που ποτίζονται από την πηγή Μάτι και ο έλεγχος των στενών της Μελούνας, η αρχαιολογική θέση με κατοίκηση κατά τη Μέση και Ύστερη εποχή του Χαλκού στο "Πάνω Αργυροπούλι" και οι ανασκαφές δυο θολωτών ΠΓ τάφων, ενισχύουν την ταύτιση της Ηλώνης με τη θέση του Αργυροπουλίου (εικ.26).

Γόννοι

Βρίσκονται 4χλμ. περίπου δυτικά των Τεμπών στη θέση Καστρί ή Παλαιόκαστρο μεταξύ της Ιτέας και της σύγχρονης κωμόπολης των Γόννων (εικ.27). Οι Γόννοι υπήρξαν μια από τις σπουδαιότερες πόλεις των Περραιβών λόγω της στρατηγικής τους θέσης, καθώς ήλεγχαν τις δυο κύριες διόδους επικοινωνίας της Θεσσαλίας με τη Μακεδονία, δηλ. τη δίοδο των Τεμπών και την ορεινή διάβαση του Κάτω Ολύμπου, μέσω Καλλιπεύκης.

Τα τείχη της αρχαίας πόλης περιβάλλουν τρεις λόφους που σχηματίζουν ένα φυσικό αμφιθέατρο ανοιχτό προς τα ΝΑ και σε ορισμένα σημεία σώζονται σε ύψος 6μ.

Στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. οι Γόννοι ουσιαστικά προσαρτήθηκαν στη Μακεδονία από τον Φίλιππο Β'. Οι Μακεδόνες βασιλείς οχύρωσαν την πόλη, την οργάνωσαν διοικητικά και κατασκεύασαν δημόσια κτίρια και ναούς. Οι Γόννοι έπαιξαν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στο αμυντικό σύστημα των Μακεδόνων κυρίως κατά την περίοδο του Β' και Γ' Μακεδονικού πολέμου. Μετά την ήττα των Μακεδόνων από τους Ρωμαίους, οι Γόννοι χάνουν την παλιά τους αίγλη, για να περιπέσουν σε παρακμή κατά την αυτοκρατορική εποχή.

Τον πιο ψηλό λόφο κατελάμβανε η ακρόπολη στην κορυφή της οποίας βρίσκεται ο αρχαϊκός ναός της Αθηνάς Πολιάδος. Μπροστά στο ναό, στο εσωτερικό του περιβόλου ήταν στημένα ψηφίσματα και αναθηματικές επιγραφές. Βρέθηκαν πήλινα γείσα και ακροκέραμα, αγγεία, χάλκινες πόρπες κλ.π.

Ναός Αρτέμιδος Εννοδίας (αλλά και Ευωνύμου σύμφωνα με μια επιγραφή) επισημάνθηκε δυτικά της ακρόπολης.

Στην πεδιάδα, νοτιοδυτικά της αρχαίας πόλης, βρέθηκαν τα λείψανα ενός κτιριακού συγκροτήματος που ταυτίστηκαν με μεγάλη πιθανότητα με ιερό του Ασκληπιού και της Υγείας. Η χρήση του ιερού χρονολογείται από τον 3ο αι.π.Χ. ως τα ρωμαϊκά χρόνια. Από το πλήθος των ευρημάτων (νομίσματα, αναθηματικές στήλες, αγγεία) ξεχωρίζει ο κορμός αγαλματιδίου μικρού αγοριού με χλαμύδα (εικ.28-29).

Στους Γόννους λατρευόταν ακόμα ο Απόλλων με την επίκληση Πανλίμνιος και Αισώνιος με άμεση αναφορά στην Αισωνία και στην ανάδειξη του Απόλλωνα ως προστάτη της Αργοναυτικής εκστρατείας και των ναυτιλομένων (και οι δυο επικλήσεις σχετίζονται με την προστασία αυτών που κινδύνευαν στα νερά των λιμνών και θαλασσών).

Από τις επιγραφές μαθαίνουμε για δημόσια κτίρια, όπως το νομοφυλακείο και το πρυτανείο, για ψηφίσματα τιμητικά και προξενικά, διευθέτηση συνοριακών διαφορών κ.α.

Επίλογος

Ένας αριθμός αρχαίων τοπωνυμίων της Περραιβίας έχει ταυτιστεί με ασφάλεια με θέσεις όπου έχουν εντοπιστεί μνημεία κινητά και ακίνητα. Ωστόσο υπάρχουν ακόμη πολλά τοπωνύμια που αναμένουν την σύνδεσή τους με κάποιο συγκεκριμένο χώρο, αλλά και χώροι με ευρήματα που παραμένουν ανώνυμοι και ουσιαστικά ανεξερεύνητοι λόγω της έλλειψης ασφαλών στοιχείων. Η ΙΕ' Ε.Π.Κ.Α. έχει δημιουργήσει τρεις επισκέψιμους αρχαιολογικούς χώρους στο Πύθιο, Σαραντάπορο και Άζωρο. Οι επισκέψεις σ' αυτούς τους χώρους γίνονται μετά από συνεννόηση. Το καλοκαίρι του 2010 και 2011 προσπαθήσαμε να φέρουμε σε επαφή τα μνημεία με το κοινό, ανοίγοντας για μια ξενάγηση και μουσική εκδήλωση τους χώρους του Πυθίου και της Αζώρου. Το 2011 περιήλθε στην αρμοδιότητα της ΙΕ' Ε.Π.Κ.Α. το κτήριο του τουρκικού τελωνείου Ελασσόνας για να στεγάσει την αρχαιολογική συλλογή της πόλης. Αυτή την εποχή προετοιμάζουμε σε συνεργασία με το Δήμο Ελασσόνας το κτήριο και ταυτόχρονα συντάσσεται η μουσειολογική και μουσειογραφική μελέτη. Η έκθεση και το εποπτικό υλικό στοχεύουμε να λειτουργήσει ως κέντρο πληροφόρησης για όλη την Περραιβία και να προωθήσει τα αποτελέσματα των μελετών και των ερευνών όλου του διαθέσιμου ως σήμερα υλικού προς κάθε ενδιαφερόμενο αλλά κυρίως προς την εκπαιδευτική κοινότητα.